

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Junte, M.F.C.; Junte M.F.C.

Citation

Junte, M. F. C. (2017, September 21). *De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw*. VU University Press, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/54864> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Junte, M.F.C.

Title: De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Issue Date: 2017-09-21

9. Remonstrants confessionnalisme

9.1 Inleiding

Persoonlijke geloofsbelijdenissen zijn een uitdrukking van de eigen identiteit in termen van de kerkelijke traditie waartoe ze zich verhouden. Dat de oudste confessies van de lutherse en gereformeerde reformatie van de hand van individuele reformatoren waren, maakt ze niet tot persoonlijke geloofsbelijdenissen. In hun belijdenissen zetten reformatoren als Luther, Melancton of Zwingli weliswaar hun goed recht en dat van hun medestanders uiteen en verdedigden ze de orthodoxie van hun opvattingen, het kerkelijke karakter echter dat de lutherse en gereformeerde reformatie vanaf het begin kenmerkte, maakte dat deze belijdenissen eerder golden als een gezamenlijke geloofsbelijdenis dan als een persoonlijke.

Deze belijdenissen zetten de toon voor de kerken die sinds de zestiende en de zeventiende eeuw ontstonden. Vrijwel iedere kerk of beweging stelde een eigen geloofsbelijdenis op. Voor deze gezamenlijke geloofsbelijdenissen geldt dus dat ze, net als persoonlijke geloofsbelijdenissen, een uitdrukking van de eigen identiteit zijn, in dit geval van het betreffende kerkgenootschap. Het feit dat er kerkgenootschappen zijn met een eigen geloofsbelijdenis die geldt als grondslag van dat kerkgenootschap stamt dus uit de Reformatie. Het zijn dan ook in de eerste plaats protestantse kerkgenootschappen die een dergelijke geloofsbelijdenis kennen.

In deze *Age of Confession* (Pelikan 2003: 459) ontstond de visie op de status en betekenis van de belijdenissen in protestantse kerken, katholieke kerk en, in mindere mate, de oosters-orthodoxe kerken (Pelikan 2003: 466-7). Die visie op het onderschrijven van een belijdenis, op wat het wil zeggen dat een geloofsbelijdenis de grondslag van een kerkgenootschap is, en op hoe belijdenissen gelezen en geïnterpreteerd behoren te worden, is nog altijd maatgevend. Kort gezegd komt die visie erop neer dat geloofsbelijdenissen een middel zijn om de eigen identiteit te verwoorden, verschillen van inzicht met anderen uit te vechten, en de eigen katholiciteit te beargumenteren.

Naast deze particuliere belijdenissen of confessies bestond al een drietal klassieke, oecumenische geloofsbelijdenissen, waarvan het Apostolicum en de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel de bekendste waren.¹ De confessies van

1. De derde is de geloofsbelijdenis van Athanasius.

de Reformatie betuigden vaak uitdrukkelijk hun instemming met het Credo (Pelikan 2003: 462). De klassieke geloofsbelijdenissen hadden net als de confessies van de reformatie de functie van grondslag, maar voor de gehele christelijke kerk en niet voor een kerkgenootschap als zodanig.

Binnen de kerken van de protestantse reformatie wordt wel verwezen naar dit onderscheid door te spreken over het Credo, wanneer de klassieke belijdenissen, en dan vooral het Apostolicum worden bedoeld, en over confessies, wanneer de belijdenissen die in de reformatieperiode ontstaan worden aangeduid (Pelikan 2003: 457-459).² De klassieke geloofsbelijdenissen kregen gestalte tijdens zeven oecumenische concilies die plaatsvonden tussen 325 en 787 (Pelikan 2003: 9-18).³ Oecumenisch wil zeggen dat ze voorafgingen aan de breuk tussen de oosterse en de westerse kerk en daarmee voor beide tradities als orthodox golden.

Aan de orthodoxie van het Credo lagen drie veronderstellingen ten grondslag. In de eerste plaats dat er een directe lijn was van de evangeliën naar het Credo. In de tweede plaats dat het geloof dat beleden werd in het Credo en dat werd vastgesteld op de oecumenische concilies identiek was met het geloof waarvan het Nieuwe Testament getuigde. In de derde plaats dat de continuïteit van dat geloof de essentie was van de orthodoxie en discontinuïteit de essentie van ketterij (Pelikan 2003: 9). De klassieke geloofsbelijdenissen brachten wat dat betreft een opvatting van geloven en een inhoudelijke doctrine naar voren die werd geacht te gelden voor de gehele kerk en christenheid.

Daarmee hadden de klassieke geloofsbelijdenissen een status die de confessies van de periode van de reformatie ontbeerden. Dat verschil was een gevolg van de discussie die ten tijde van de reformatie binnen de westerse traditie ontstond over de vraag of de kerk van Rome de belichaming was van dat orthodoxe geloof. Welk gezag besliste eigenlijk over de juiste interpretatie van de orthodoxie? De confessies uit de periode van de reformatie getuigden daarmee van de erosie van een gezamenlijk erkend gezag (Pelikan 2003: 462-5). Voor de meeste protestantse kerken en tradities gold dat het gezag van de overheid in de plaats trad van het gezag van de ene kerk.

2. Pelikan noemt het onderscheid 'arbitrair en historisch inconsistent' (Pelikan 2003: 458). Zo worden de klassieke belijdenissen ook wel confessies genoemd. Bovendien zijn geloven (lat.: *credo*) en belijden (lat.: *confessio*) klassieke correlatieven, iets wat nog zichtbaar is in de Engelse aanduiding *confessions of faith* en het Nederlandse geloofsbelijdenis. Deze wederkerigheid gaat terug op de apostel Paulus. In zijn brief aan de Romeinen (10, 9-10) spreekt Paulus over geloven in het hart en belijden met de mond als voorwaarde voor rechtvaardiging en redding (Pelikan 2003: 35-6). Ondanks het arbitraire karakter weerspiegelt het onderscheid dat er in de geschiedenis van het christendom bij uitstek twee perioden waren waarin belijdenissen een centrale rol speelden. Het onderscheid tussen Credo in enkelvoud en confessies in meervoud laat bovendien de verschillende betekenis van beide perioden zien.

3. Het gaat achtereenvolgens om: Nicea I (325), Constantinopel I (381), Efeze (431), Chalcedon (451), Constantinopel II (553), Constantinopel III (680-1), Nicea II (787).

De verhouding tussen kerk en staat was echter in de verschillende tradities van de reformatie verschillend geregeld. Binnen de lutherse traditie verkreeg de Augsburger confessie een transnationale betekenis. Binnen de gereformeerde traditie stelden verschillende landen en gebieden hun eigen geloofsbelijdenissen op. Binnen deze traditie werden maar enkele confessies opgesteld met een trans- of internationale betekenis. Een voorname uitzondering op de gereformeerde regel vormden de Dordtse Leerregels (Pelikan 2003: 468-469).⁴

9.2 Historische ontwikkelingen

9.2.1 Oorsprong van de RB in het confessionele tijdperk

De remonstrantse belijdenis (*confessio sive declaratio*) uit 1621 ontstond in het confessionele tijdperk, de periode die volgt op de Reformatie, en draagt ook alle kenmerken van die periode. Ze kwam niet voort uit een katholiek-protestantse polemiek, maar uit een interne calvinistische theologische twist, die gepaard ging met een nationale politieke crisis. De aanzet hiertoe gaf de Leidse theoloog Jacobus Arminius. Hij kreeg moeite met de centrale plaats van de predestinatieleer in Calvijns dogmatiek en de verdere radicalisering ervan door volgende generaties calvinistische theologen. Hij kwam hierover in conflict met een andere Leidse hoogleraar: Franciscus Gomarus. Gomarus en zijn medestanders betichtten Arminius ervan dat hij inging tegen de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB). Die zette de voorbeschikkingsleer inderdaad uiteen in de termen waar Arminius moeite mee had.

Tegen dit verwijt bracht Arminius in dat niet belijdenissen toetssteen zijn voor de waarheid van een overtuiging. Dat is de bijbel als Gods woord. Hij bracht zijn twijfels naar voren of de NGB wel spoorde met de bijbelse voorstelling van de voorbeschikking. In een rede bij de overdracht van zijn rectoraat van de Leidse Universiteit in 1606 pleitte Arminius voor een synode, een broederlijk overleg onder gezag van de overheid, om over de juistheid van de verschillende opvattingen te discussiëren. Gehoord de discussies kon zo nodig de NGB bijgesteld worden. Een dergelijke synode kwam er niet. Arminius maakte ook de afloop van het conflict niet mee. Hij stierf in 1609.

Daarmee waren de arminiaanse twisten echter niet ten einde. In 1610 verscheen de Remonstrantie, waarin vrienden en leerlingen aangaven de erfenis van Armi-

4. Bij de synode van Dordrecht waren 26 buitenlandse theologen aanwezig, representanten van de verschillende gereformeerde kerken. In de commissie van zes theologen die de uiteindelijke tekst vaststelde zaten drie buitenlandse theologen (Van Leeuwen 2012a: 6-7).

nius levend te willen houden.⁵ Uiteindelijk werd in 1618 door de Staten van Holland toch een synode bijeengeroepen. Die had echter niet het broederlijke karakter dat Arminius had gewenst. Het werd een synode op grondslag van de bijbel en de NGB, waar de remonstranten werden gedaagd onder de beschuldiging van ketterij. Ze kregen maar beperkt de gelegenheid hun standpunten uiteen te zetten. Uiteindelijk werden de remonstrantse predikanten, na voortdurende kritiek op de procedures, door een woedende synodevoorzitter weggestuurd van de synode (Van Leeuwen 2012a: 7).

De Dordtse synode leverde geen eenduidig resultaat op. In ‘de Dordtse leerregels’ werd gekozen voor een middenweg tussen de gomaristische en arminiaanse uitersten. Dit was vooral te danken aan de matigende invloed van buitenlandse theologen. Het resultaat van de synode was echter dat de NGB officieel werd vastgesteld en met de Heidelberger Catechismus een belijdenisgeschrift werd van de nationale kerk. Daarbij werden de Dordtse Leerregels, aangevuld met een veroordeling van remonstrantse dwalingen, een derde belijdenisgeschrift van die kerk (Van Leeuwen 2006a: 15; 2012a: 7-8). Ongeveer gelijktijdig werden tweehonderd remonstrantse predikanten uit hun ambt ontzet en werden tachtig van hen verbannen.

In ballingschap richtte een aantal remonstrantsgezinde predikanten in reactie de Remonstrantse Broederschap op. Zij voelden zich onjuist behandeld. Zij hadden niet de gelegenheid gehad hun standpunten uiteen te zetten. Bovendien werden hun opvattingen verkeerd voorgesteld en daarmee waren ze op onterechte gronden veroordeeld. Daarbij kwam nog dat zij principieel van mening waren dat de synode buiten haar bevoegdheid trad door belijdenisgeschriften tot norm te maken voor het persoonlijk geloof. Zij besloten daarom hun opvattingen in een eigen belijdenis uiteen te zetten.

Dat kon niet meteen op onverdeelde instemming rekenen. Een kleine groep remonstranten onder leiding van predikant en dichter Camphuijsen verzette zich.⁶ Deze groep was principieel tegen belijdenissen omdat deze naar hun idee onvermijdelijk tot instrument van uitsluiting werden en tot onverdraagzaamheid leidden. Zij pleitten voor een niet-confessioneel christendom (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 23-5; Van Leeuwen 2006a: 16).⁷

5. Het eerste deel van die tekst gaat over de status van belijdenissen (Van Leeuwen 2010a: 31).

6. Er bestaat een aan Camphuijsen toegeschreven *Waerschouwinghe voor de verdruckte Ghemeente over 't stellen van een Confessie*. Hoewel dit niet onomstreden is, wordt in remonstrantse kring deze tekst gewoonlijk wel aan hem toegeschreven. Daarbij speelt een rol dat vaststaat dat hij zich losmaakte van de RB toen duidelijk werd dat de belijdenis van 1621 er ondanks zijn bezwaren toch zou komen (Van Leeuwen 2006a: 24 n.6).

7. Leszek Kolakowski [1969] *Chrétiens sans église: La conscience religieuse et le lien confessionnel au xviie siècle* (Traduit du Polonais par Anna Posner). Editions Gallimard: Paris (pp. 86-129).

De buitendirecteuren van de broederschap kwamen met een antwoord op deze bedenkingen. Ze voelden zich door verdachtmakingen van ketterij gedrongen tot het opstellen van een belijdenis. Ze zouden er, aldus de verdachtmakingen, het zwijgen toe doen om hun ware aard te verdoezelen (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 22). Bovendien bestreden zij de principiële afwijzing van belijdenissen door Camphuijsen en de zijnen. Zo zeiden ze het in de Voorrede tot de Belijdenis van 1621: belijdenissen functioneerden 'òfwel als vuurbakens [...] die onvoorzichtigen en onverstandigen de ondiepten van dwalingen en de zandplaten, schadelijk voor vroomheid en heil, zouden aanwijzen en tonen, òfwel tegen de lasteraars [...] als apologieën, waaruit ieder zou kunnen begrijpen hoe ver [de opstellers] afstonden van die dwalingen, godslasteringen en vergrijpen, die hen door de laster van bepaalde kwaadwillige mensen onder de neus werden geduwd.' (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 45-6).

Deze Voorrede had het karakter van 'een belijdenis over belijdenissen' (Van Leeuwen 2006a: 16). De opstellers zetten er hun standpunt inzake belijdenissen in uiteen. Dat is samen te vatten in drie punten. In de eerste plaats betwistten ze niet dat belijdenissen, hoewel niet absoluut noodzakelijk, toch nuttig en geoorloofd waren, tot op zekere hoogte zelfs nodig konden zijn (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 38-43). Ze mochten echter, in de tweede plaats, niet heersen over het eigen geweten van mensen (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 50-2). Belijdenissen waren documenten van menselijke makelij, en als zodanig niet onfeilbaar. De enige norm voor het geloof was de bijbel als Woord van God (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 44-6). Daarom, in de derde plaats, waren belijdenissen principieel herzienbaar, als het inzicht ontstond dat ze strijdig waren met Gods Woord (Kuiper & Van Leeuwen 1994: 52-3).

De belijdenis van 1621 en vooral de Voorrede markeerde het beginpunt van een eigen remonstrantse traditie van belijden. Die kenmerkte zich door een relativerende houding tegenover belijdenissen. In een tijd waarin belijdenissen instrumenten waren om verschillen van inzicht op het scherpst van de snede uit te vechten en ze niet alleen de hoofdpunten van het eigen geloof bevatten, maar ook het geloof van andere groeperingen veroordeelden, pleitten de remonstrantse predikanten voor een functioneel gebruik van belijdenissen. Ze erkenden dat belijdenissen een belangrijke rol konden vervullen voor het persoonlijke geloof van mensen en uitdrukking waren van een gezamenlijke identiteit, maar dat maakte ze niet tot een maatstaf van een waar geloof of een ware kerk.

Dat de remonstranten kozen voor het genre van de belijdenis om hun standpunten uiteen te zetten was historisch bepaald. Tijdens de Reformatie was de belijdenis het genre bij uitstek om de eigen identiteit in tot uitdrukking te brengen. De remonstranten voegden zich naar die eigentijdse norm. De belijdenis van 1621 werd echter niet de grondslag van een nieuw kerkgenootschap. De remonstranten hadden bezwaren tegen hun excommunicatie uit de vaderlandse kerk. Zij zagen

die als onwettig en bleven zich beschouwen als lid van de gereformeerde kerkfamilie die in Dordt samenkwam, al werden ze daaruit verstoten. Onder die omstandigheden richtten zij een broederschap van predikanten op die sympathisanten bedienden en bezochten. De kern van hun identiteit was echter het motief van het verstoten kind (Barnard 2006: 14).

9.2.2 Het ontstaan van een remonstrants zelfbewustzijn

De remonstranten bleven tot eind achttiende eeuw een gedoogde, zelfstandige denominatie met eigen kerken, predikanten en statuten. Pas na de ondergang van de Bataafse Republiek in 1801 werd de RB officieel erkend als een zelfstandig kerkgenootschap. Ook als officiële denominatie echter beschouwden de remonstranten zich nog als een deel van de vaderlandse kerk en hoopten zij op ‘reparatie van grieven’. Tot in de negentiende eeuw beheerste het ideaal van een brede vaderlandse kerk, waarin plaats zou zijn voor verschillende christelijke confessies, de RB (Vuijk 2012).

Tussen 1850 en 1940 veranderde dat. Toen ontwikkelde de RB zich van een gematigd orthodoxe geloofsgemeenschap die streefde naar een terugkeer in de vaderlandse kerk tot een zelfbewuste, vrijzinnige geloofsgemeenschap die zich organiseerde als een belijdende kerk (Barnard 2006: 438-41). Achter deze ontwikkeling stond een eigen theologische richting die te typeren is als het remonstrantse modernisme.

De eerste aanzet tot het ontstaan van die richting was de overgang van de RB tot het theologisch modernisme. Dit theologische modernisme was een anti-autoritaire beweging die zich tegen alle vormen van dogmatisme verzette en dus ook anticonfessioneel was. Onder druk van modernistische predikanten en theologen werd in 1861 dan ook de instemming met de belijdenis van 1621 uit het Algemeen Reglement geschrapt (Barnard 2006: 66-8).

Dit was een eerste stap in een proces waarin het kerkelijke karakter van de RB ter discussie stond. De remonstranten organiseerden zich toen als een modern genootschap met als doelstelling ‘het religieuze leven te bevorderen’. Met deze zelfbewuste opstelling namen ze afstand van het motief van ‘het verstoten kind’. Kenmerkend voor dit moderne zelfbewustzijn was dat over de hele breedte van de RB, zij het niet overal in gelijke mate, kerkelijke aanduidingen en rituelen in onbruik raakten. Zo werd de aanduiding kerkgemeenschap uit de beginselverklaring geschrapt. Veel kerkenraden werden ‘besturen’. In Groningen werden de ‘verouderde kerkelijke gebruiken’ doop en avondmaal afgeschaft (Barnard 2006: 102, 105) en gold een togaverbod (Sirks 1953: 3). In Haarlem speelde de affaire Haen-

tjens⁸, waarin tot uitdrukking kwam dat afwijking van het modernisme kerkuchtelijke consequenties kon hebben (Barnard 2006: 178-184).

Alles wat naar orthodoxie zweemde, kon rekenen op verzet en protest van de zelfbewuste oudmodernen. K.H. Roessingh: *'De moderne mens was [...] "bijzonder balorig" geworden tegenover alles wat zich op geestelijk gebied met autoriteit aandiende.'* Hij wilde vanuit eigen verstand en zedelijk inzicht, op eigen gezag, de koers bepalen' (in: Kuiper en Van Leeuwen 1994: 74). Roessingh gaf de eerste aanzetten voor de eigen positionering van een tweede generatie moderne theologen. Hij signaleerde, als gevolg van een veranderde cultuurstemming, een verschuiving naar een meer christocentrische oriëntatie. Deze noemde hij rechtsmodern. Met de receptie van Roessinghs werk onder leiding van G.J. Heering verkreeg de door Roessingh gemaakte tegenstelling een principieel karakter en kwamen remonstrantse links- en rechtsmodernen tegenover elkaar te staan.

Ondanks deze polemiek mag de continuïteit van beide richtingen niet uit het oog verloren worden. Het zelfbewustzijn van de RB is een nalatenschap van de linksmodernen. De rechtsmoderne theologen gingen verder in dat zelfbewuste spoor, zij het met meer affiniteit met de kerkelijke vormen om dat zelfbewustzijn een uitdrukking te geven. Op het hoogtepunt van het oudmodernisme, rond 1880, was de kerk geen onderwerp waaraan theologen veel aandacht besteedden. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw vormden de verschillende Nederlandse kerkelijke tradities een informele nationale kerk die als belangrijkste rol had de morele vorming van de burger. 'De protestantse predikanten [...] onderschreven deze opvatting. In hun werken en preken ontbrak, klassiek theologisch gesproken, de *locus de ecclesia*: de leer aangaande de kerk. Ze hadden geen besef van de kerk als een eigen morele gemeenschap' (Van Rooden 1996: 32). Er is geen reden om te veronderstellen dat de remonstrantse predikanten op deze regel een uitzondering vormden.

9.2.3 Verschuivingen worden zichtbaar in de beginselverklaringen

De rechtsmoderne theologen zetten echter aan tot een kritische herbezinning op de betekenis van christelijke en kerkelijke vormen voor de remonstrantse geloofsgemeenschap. In dat kader paste ook een heroverweging van het oudmoderne anticonfessionalisme. Belijden, zo meende G.J. Heering, was het hart van de kerk. Een vaak aangehaalde stellige uitlating uit de introductie tot zijn dogmatiek, *Ge loaf en openbaring*, getuigt daarvan: *'Zeer zeker moet elke kerk, die deze naam ver-*

8. Op paasmorgen 1905 zegt Haentjens in de dienst 'De Heer is waarlijk opgestaan'. De gemeente ziet in deze uitspraak haar vermoedens bevestigd dat Haentjens er orthodoxe opvattingen op na houdt en dringt aan op zijn vertrek.

dient, haar geloof weten te belijden. Elke christelijke kerk is een belijdende kerk' (Heering 1950: 33-4).

De ontwikkeling van de RB van een gematigd orthodoxe kerk tot een zelfbewuste belijdende kerk wordt weerspiegeld in de geschiedenis van een tekst die sinds 1928 de beginselverklaring heet.⁹ In 1861 werden de Sociëteitswetten vervangen door een Algemeen Reglement. In het eerste hoofdstuk van de *Wetten* was de grondslag van het kerkgenootschap verwoord. Onder de titel 'Van de Leer der Remonstranten en hunne onderlinge verdraagzaamheid' werd in drie punten de theologische positie van de RB uiteengezet. De RB achtte zich gebonden aan de Schrift. Bovendien wist zij zich verbonden met de geloofsbelijdenis van 1621. Die had weliswaar geen bindend karakter, maar gold als richtsnoer in tijden van vervolging. Ten slotte erkende de Broederschap ieder als medechristen die de Schrift aannam en andere christenen niet vervolgde (Barnard 2006: 66).

In de inleiding tot het *Algemeen Reglement* (1861) werd weliswaar nog verwezen naar dit eerste hoofdstuk. In plaats van het eerste hoofdstuk echter kwam een artikel 1 waarin de grondslag van het kerkgenootschap werd verwoord (Barnard 2006: 66-8).¹⁰ In die tekst werd gesteld dat de remonstranten het evangelie in overeenstemming met de bijbel beleden en verkondigden. Al in 1879 werd de tekst ingrijpend gewijzigd.¹¹ De nieuwe tekst had een uitgesproken linksmodern karakter. De RB presenteerde zich niet meer als een 'Christelijke kerkgemeenschap', maar als een modern genootschap. Bovendien sprak de tekst niet langer van het verkondigen en belijden in overeenstemming met de Schriften, maar van de doelstelling op de grondslag van het evangelie het godsdienstig leven te bevorderen. Deze tekst staat daarmee voor een breuk van de RB met normen van het verleden (Barnard 2006: 68-76), waarbij het loslaten van het bijbelgezag de belangrijkste was.

In 1926 stelde G.J. Heering in het convent voor om deze tekst te herzien. Het was zijn nadrukkelijke wens om een nieuwe beginselverklaring te formuleren waarin opnieuw recht werd gedaan aan het belijdende karakter van de RB, bij voorkeur door de uitdrukking 'belijden en verkondigen' in ere te herstellen (Barnard 2006: 372). Opvallend is dat Heering echter niet voorstelde het bijbelgezag te herstellen. Dat was kennelijk een gepasseerd station. Het definitief loslaten daarvan, door Johannes Magliano-Tromp de belangrijkste invloed van het modernisme op de RB genoemd, betekende dat er niet langer een externe gezagsbasis bestond waarop in discussies over identiteit en gezag kon worden teruggegrepen.

9. Sindsdien wordt met dat begrip gemakshalve ook naar de twee voorlopers van die tekst uit 1861 en 1879 verwezen (Barnard 2006: 377-8).

10. Appendix 4.2

11. Appendix 4.2

In de plaats van het bijbelgezag kwam het goed recht van iedere gelovige zelf te bepalen wat (nog) te geloven was.

Het verzet van de rechtsmodernen gold niet dit beginsel als zodanig, maar een al te assertieve uitleg van deze autonomie. De geloofsgemeenschap in een klassieke kerkelijke vorm was een belangrijke correctie op de doorgeschoten autonomie die de norm was in het oudmodernisme (Van Leeuwen 2006a: 19). Dit kreeg een uitdrukking in de frase ‘geworteld in het evangelie’.¹² Ten aanzien van de betekenis van dat evangelie maakte Heering een onderscheid tussen een ‘creatieve autonomie’ en een ‘reproducerende autonomie’: ‘een zelfstandig antwoord [...] op wat ons in het evangelie van Jezus Christus geopenbaard wordt’ (Meijering 2004a: 106). Leven en sterven van Jezus is de rechtstreekse openbaring van God die ‘als evangelie’ aanvaard dient te worden.

Deze ontwikkeling kan het beste geduid worden als een verschuiving van het bijbelgezag naar het gezag van de geloofsgemeenschap als de levende voortzetting van het evangelie van Jezus Christus. De predikanten die zich sterk maakten voor een nieuwe beginselverklaring, voorop G.J. Sirks (Barnard 2006: 374-5), waren zich ervan bewust dat wijziging op weerstanden zou stuiten bij gemeenteleden. Ze gebruikten hun persoonlijk gezag en ambtscharisma om de geloofsgemeenschap gestalte te geven in de traditionele kerkelijke vormen. Dat gezag was niets nieuws, maar met het wegvallen van het bijbelgezag kreeg het een andere betekenis. Het gezag van de predikant lag niet langer in het verlengde van het bijbelgezag, maar kreeg gestalte in de kerkelijke vormen waarin de RB werd georganiseerd.

9.3 Rond de geloofsbelijdenis van 1940

9.3.1 *De geloofsbelijdenis van 1940 en andere vrijzinnige belijdenissen*

Na de wijziging van de beginselverklaring in 1928 spanden G.J. Heering en anderen zich in om naast een beginselverklaring met een belijdend karakter ook tot een moderne remonstrantse belijdenis te komen. Het door Heering opgerichte convent van predikanten besprak die mogelijkheid meerdere malen (Barnard 2006: 392-3). In 1940 drong L.J. van Holk op de Algemene Vergadering in zijn wijdingswoord, een novum, aan op het opstellen van een belijdenis (Barnard 2006: 393-4). G.J. Heering bereidde met W.J. Wegerif (1889-1967) een eerste ontwerp voor. Dit werd door het convent van predikanten eenstemmig aanvaard. In de dienst op de kerstmorgen van 1940 werd de belijdenis in de gemeenten voor-

12. Appendix 4.2

gelezen en op de Algemene Vergadering van 1941 aan de gemeenten aangeboden als 'een geestelijk geschenk van het predikantencorps'.

Het aanvaarden van deze geloofsbelijdenis staat niet op zichzelf (Barnard 2006: 392-3; Hoenderdaal 1989: 211-6; Noordhoff 1933: 74-7). De remonstrantse belijdenis was de laatste van een viertal belijdenissen van vrijzinnige organisaties die tussen 1927 en 1941 werden opgesteld. De eerste was de beginselverklaring van de V.C.S.B. uit 1927. Deze uit de vrijzinnig christelijke jeugdbeweging voortgekomen beginselverklaring, had weinig raakvlakken met de remonstrantse geloofsbelijdenis. In deze beginselverklaring stond het zoeken naar de verhouding tussen vrije religiositeit en de christelijke traditie voorop. De weg die de V.C.S.B. daarin koos, was die van de openheid naar het religieuze leven in zijn volle breedte, vanuit het bewustzijn 'de diepste beginselen en krachten daartoe' te ontleenen aan de christelijke traditie (Noordhoff 1933: 74). De vrijzinnige jeugdbeweging hield er wat de kerk betreft eigen opvattingen op na.

De tweede vrijzinnige belijdenis was de beginselverklaring van de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme (CC) uit 1931. Die tekst bracht tot uitdrukking dat de eenheid van het vrijzinnig protestantisme lag in de overeenstemming van godsdienstig beginsel. De tekst legde getuigenis af van dat beginsel (Hoenderdaal 1989: 213-4). Hiermee toonde de CC wat ze wilde zijn: de draagster van een vrijzinnig-protestantse oecumene waar plaats was voor het hele spectrum van vrijzinnige organisaties waaronder ook de RB. Vanuit de gedachte dat het geloof niet in formuleringen te vangen is, werd principieel gekozen voor de term beginselverklaring en niet belijdenis (Hoenderdaal 1989: 213).

De geloofsbelijdenis waarmee het Werkverband-Roessingh in 1933 kwam, had een ander karakter. Om te beginnen was dit in de eerste plaats een tekst waarin een groep leerlingen tot uitdrukking bracht wat hen bond in het geloof. Het werkgezelschap hield ter nagedachtenis van Roessingh en in zijn geest studieuze samenkomsten. De tekst was bedoeld als een leidraad bij de keuze voor te bestuderen onderwerpen en als een eigen bijdrage aan de vrijzinnige geloofsverwoordingen die in deze tijd ontstonden (Van Holk e.a. 1937: v). Dat de opstellers kozen voor de uitdrukking geloofsbelijdenis en niet beginselverklaring vloeide mede voort uit het feit dat de tekst niet de betekenis had van grondslag voor het werkgezelschap.

Hoewel de remonstrantse geloofsbelijdenis van 1940 een tekst was van een vrijzinnig protestantse organisatie, stemde zij meer overeen met de geloofsbelijdenis van het Werkverband-Roessingh dan met de beginselverklaringen. Niet alleen doordat voor de paragraaf over Christus uitdrukkingen waren ontleend aan de geloofsbelijdenis van het Werkverband. De functie en inhoud van de remonstrantse belijdenis was vergelijkbaar. Naast de in 1928 aangenomen beginselverklaring, die vooral betekenis had als grondslag van het kerkgenootschap, was de

geloofsbelijdenis een uitdrukking van het geloof waarin de opstellers en overige remonstranten zich verbonden wisten.

Voor de RB had de geloofsbelijdenis van 1940 een driedelige betekenis. In de eerste plaats leverde ze termen voor de geloofsbezinning. Zo zou de tekst, zoals we zagen, een functie gaan vervullen bij de catechisatie. In de tweede plaats was er een beperkte liturgische functie voorzien. Op kerkelijke hoogtijdagen en bij bijzondere gelegenheden kon ze gelezen worden (Barnard 2006: 396). In de derde plaats had ze een symbolische functie als de bekroning van de ontwikkeling van de RB tot een zelfbewuste belijgende kerk.

9.3.2 *Verschillende oecumenische contexten*

In 1923 had Roessingh gepleit voor eenheid en organisatie van het vrijzinnig protestantisme. In datzelfde jaar werd de CC opgericht waarin een groot aantal organisaties ging samenwerken (Van Leeuwen 2009). Deze samenwerking kende haar hoogtijdagen in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Na de oorlog echter bleek dat achter de eendrachtige samenwerking grote onderlinge verschillen schuilgingen. Vanaf de jaren vijftig laaiden discussies op over de identiteit en koers van de samenwerking: vrijzinnig-christelijk of algemeen vrijzinnig. Toen in 1968 de VPRO zich terugtrok en in de jaren zeventig de vrijzinnige jeugdbeweging inzakte, kwijnde de vrijzinnige samenwerking weg (Van Leeuwen 2009: 177-8).

Naast de participatie in de nationale vrijzinnige samenwerking waren de remonstranten vanaf het begin van de twintigste eeuw betrokken bij verschillende internationale vrijzinnige bewegingen (Hoenderdaal 1989: 142-5). Door hun expliciet kerkelijke identiteit echter konden de remonstranten ook meedoen in internationale oecumenische verbanden. Zo werden zij in 1937 uitgenodigd om deel te nemen aan de oprichting van de Wereldraad van Kerken. In 1939 besloten ze aarzelend toe te treden. Door de oorlog duurde het tot 1948 voordat de Wereldraad werd opgericht (Cossee e.a. 2000: 103-4).

De RB was in oecumenische kwesties steeds sterk verdeeld. Om te beginnen waren er hoog oplopende discussies over de basisformule van de Wereldraad van Kerken: wij geloven in 'Jesus Christ, God and Saviour'. Ondanks het feit dat ze bezwaren hadden, konden zij in 1954 toch instemmen. In de eerste plaats omdat op hun aandringen de basisformule losgemaakt werd van de discussie over de constitutie van de Wereldraad. Daarmee verkreeg de formule een status die vergelijkbaar was met de remonstrantse geloofsbelijdenis: belangrijk, nuttig, noodzakelijk misschien, maar niet bindend voor het geweten (Witteveen 1989: 331-2; Cossee e.a. 2000: 103). In de tweede plaats vanwege het argument van G.J. Heering dat de formule niet orthodox hoefde te worden uitgelegd (Van Leeuwen 1984: 83-4). In de derde plaats om het praktische argument dat afhaken om de

basisformule waarschijnlijk betekend had dat de RB voorgoed afhaakte bij het oecumenische proces.

Een ander punt van discussie was het feit dat de Wereldraad na de Assemblee in Uppsala (1968) steeds vaker maatschappelijke uitspraken deed. Dit vergrootte de weerstand van een bepaalde groep remonstranten tegen de Wereldraad. 'Eerst was de belangstelling en sympathie gericht op dat deel van de oecumenische beweging, dat zich bezighield met praktisch christendom. Maar toen bleek dat [...] dit werk voor gerechtigheid en vrede gericht werd op de kwesties van het racisme en de tegenstand tegen de toestanden in Zuid-Afrika, waren er remonstranten die, uit angst voor een vermenging van geloof en politiek, nu liever zagen dat ruimer aandacht zou worden besteed aan de geloofsbezinning. Nu deed zich het merkwaardige geval voor dat ook de afdeling van de Wereldraad voor geloof en kerkorde inzag dat hun besprekingen niet buiten de wereldproblematiek konden omgaan, zodat er een versmelting tot stand kwam' (Hoenderdaal 1984: 213).

Bezinning op de maatschappelijke verantwoordelijkheid enerzijds en op de kerkelijke vormen anderzijds zijn gedurende de ontwikkeling van de RB tot een belijdende kerk steeds nauw verbonden geweest. Een belangrijke aanzet tot de bezinning op de praktische consequenties van het belijdende karakter van de Broederschap vormde het referaat 'Het sociale element in onze godsdienstprediking' dat G.J. Heering in 1921 hield voor de Algemene Vergadering. Dat referaat zou bekend worden onder de titel 'De kerk als maatschappelijk geweten'. Heering stelde daarin dat de RB was geroepen tot een profetische rol. Dat betekende dat ze zich niet afzijdig kon houden van maatschappelijke kwesties om zich uitsluitend te richten op innerlijke vroomheid. Ze diende zich juist uit te spreken over maatschappelijke kwesties, overigens zonder politiek te bedrijven op de kansel. Dat was haar roeping als kerkelijke geloofsgemeenschap (Barnard 2006: 325-6).

Heerings oproep betekende een breuk met een abstinente traditie (Barnard 2006: 344). Zijn referaat stuitte op de nodige bezwaren uit de hoek van aanhangers van die traditie. Een voorbeeld daarvan is de polemiekt die de Haagse jurist I. A. Nederburgh voerde met Heering en later ook met de Rotterdamse predikant P. Eldering, die in 1923 Heering bijviel in een referaat voor de Algemene Vergadering over hetzelfde onderwerp. De bezwaren van Nederburgh zijn samen te vatten als: de overtuiging dat de RB in de eerste plaats een religieuze functie had. Maatschappelijke betrokkenheid kwam voor rekening van ieders eigen verantwoordelijkheid. Het was iets dat mensen krachtens hun geloof deden. Een praktisch bezwaar was bovendien dat het predikanten aan de kennis en vaardigheden ontbrak om een zinnige bijdrage te leveren in het maatschappelijk debat (Barnard 2006: 326-35).

Ondanks deze bezwaren sprak de Algemene Vergadering zich in 1925 uit in een 'Verzoek aan de regering om uitbreiding van de wet op de dienstweigering'. Daarin werd gepleit voor het recht om op grond van gewetensbezwaren de dienst

te weigeren (Barnard 2006: 336-341). Op deze uitspraak volgden er meer. In 1931 werd geprotesteerd tegen de Wet op de Godslastering. In 1935 werd na een referaat van Van Holk¹³ een Verklaring over Volk en Staat aangenomen waarin de Broederschap zich uitsprak tegen de 'leerstellingen en methoden van den absoluten staat' (Slis 2006: 162; Barnard 2006: 341-3). In 1938 werd een motie aangenomen over het vluchtelingenvraagstuk. De motie verwierp een 'generaliseerenden maatregel, waarvoor alleen economische en materiele gronden worden aangevoerd' (Slis 2006: 162-3).

Na de oorlog nam de aandacht voor politiek en maatschappelijk bewustzijn alleen maar toe. Tussen 1957 tot 1984 volgde nog een zevental uitspraken. In 1957 aanvaardde de AV een motie tegen de kernbewapening. In 1967 adviseerde ze de Wereldraad van Kerken inzake Vietnam en het Midden-Oosten. In 1969 besloot ze twee procent van het eigen budget ter beschikking te stellen voor ontwikkelingshulp. In 1971 besloot ze tot 'Kontributie aan het Fund to Combat Racism'. In 1977 aanvaardde ze een 'Adres aan het Nederlandse bedrijfsleven inzake de gevolgen van buitenlandse investeringen op de sociale gerechtigheid, speciaal in Zuid-Afrika'. In 1980 nam een buitengewone Algemene Vergadering het standpunt van het IKV 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland' over. In 1984 ten slotte werd een resolutie aangenomen over Zuid-Afrika en Namibië (Slis 2006: 161-3; Hoenderdaal 1978: 25).¹⁴

Vooraf in de discussies over de kernwapens en zuidelijk Afrika liepen de gemeenten hoog op. In 1979 werd Waakt en Weegt opgericht uit onvrede met de vermeende politieke koers van de Remonstrantse Broederschap in deze tijd. Lideke In 't Veld zei erover¹⁵: *'[We] konden dat ook haast niet aan hè, ook theologisch niet. Bij ons bleef het echt in politieke discussies steken. De meerderheid was dan altijd wel voor de meer politieke beslissingen, Apartheid en Kernbewapening, maar het was een moeizame tijd. [...] Zodra die politiek een rol gaat spelen, dan komen wij toch een beetje in de problemen als broederschap. Daarna zijn er ook nooit meer echt politieke uitspraken gedaan, voor zover ik weet. Dat laten we dan aan de Raad van Kerken over.'*¹⁶

13. L.J. van Holk (1934) 'De betekenis van Volk en Staat en hun verhouding tot Godsdienst en Kerk'.

14. Hoenderdaal en Slis noemen beiden vijf maatschappelijke, respectievelijk politieke uitspraken. Slis laat twee besluiten die Hoenderdaal noemt weg (1969 en 1971). In Slis zijn twee uitspraken van na 1978 opgenomen, het jaar waarin Hoenderdaals publicatie verscheen.

15. Paragraaf 3.5.3

16. In letterlijke zin heeft In 't Veld ongelijk gekregen. Op de AV van Bestuur van 2014 deed de vergadering opnieuw een maatschappelijke uitspraak. Deze keer was het een oproep met betrekking tot de ongedocumenteerden, illegaal in Nederland verblijvende vluchtelingen zonder verblijfspapieren (Remonstrantse Broederschap 2014b). Deze verklaring werd unaniem aangenomen. Het was echter een hamerstuk. Er werd niet op het voorstel gereageerd, noch door voorstanders, noch door tegenstanders.

9.3.3 *Een representatie van het persoonlijke door de kerkelijke vormen*

De opsomming in de biografische naamlijst van Piet Slis lijkt In 't Velds stelling dat er na 1984 geen maatschappelijke of politieke uitspraken meer gedaan zijn te bevestigen. Toch is nadien nog een belangrijk maatschappelijk signaal afgegeven. Het betrof de kerkordewijziging in 1986. Van deze wijziging wordt wel gezegd dat die het homohuwelijk mogelijk maakte.¹⁷ De kerkordewijziging regelde inderdaad dat de inzegening van relaties niet langer afhing van de burgerlijke bevestiging van het huwelijk en dat niet alleen getrouwde heteroseksuele stellen hun relatie konden laten inzegenen. Het ging echter om een wijziging die meer omvatte.

Dat het gesprek erover op gang kwam, was het gevolg van een viertal zaken. Dat was in de eerste plaats het voornemen tot een ingrijpende wijziging van de kerkorde in 1978. In de tweede plaats ging het om het standpunt van de RB ten aanzien van de Wet Gelijke Behandeling in 1982. In de derde plaats was in april 1982 een verzoek gericht aan de CoZa om te protesteren tegen het afwijzen van een remonstrants predikant om zijn seksuele voorkeur. In de vierde plaats kwam de Sectie Toerusting in september 1982 met een verzoek aan de CoZa om een Initiatiefgroep Relaties op te richten. Deze zaken leidden ertoe dat in 1982 een Werkgroep Relaties werd ingesteld. De inzet van die werkgroep droeg in grote mate bij tot het Project Relaties (Geurtsen e.a. 1991: 21-5).

De Werkgroep pleitte ervoor om de bezinning op relaties te verbinden met de voorgenomen herziening van de Kerkorde. Haar opvatting, een volledig gelijke behandeling van huwelijkse en andere relaties, botste met de opvatting van de Theologische Commissie. Die was voor een koppeling van de kerkorde aan de wetgeving over het huwelijk (Geurtsen e.a. 1991: 25-7). Deze verschillende opvattingen zouden uitmonden in een principiële tegenstelling tussen hen die een fundamentele regeling voorstonden en de voorstanders van wat 'het casuality-alternatief' ging heten. De voorstanders van de fundamentele regeling meenden dat de RB zich in de kerkorde principieel diende uit te spreken over de gelijkwaardigheid van relaties. De aanhangers van het casuality-alternatief meenden dat relaties principieel tot het persoonlijk domein hoorden en dat dus een regeling in het deel over bijzondere diensten (casuality) volstond (Geurtsen e.a. 1991: 35-6).

Uiteindelijk werd in 1986 gekozen worden voor de principiële optie. Daarmee was deze kerkordewijziging een uiting van de functie van de kerk als maatschappelijk geweten. Echter, tot dan toe waren de uitspraken van de RB steeds geadres-

17. Zo valt op de website van de Remonstranten het volgende te lezen. 'De Remonstrantse Broederschap was in 1986 de eerste christelijke kerk in de wereld die het huwelijk openstelde voor paren van hetzelfde geslacht.' (Via: <http://www.remonstranten.org/site/?page+dopen-trouwen-begraven>, geraadpleegd op 30 mei 2014).

seerd aan de samenleving. In 1986 had de boodschap aan de samenleving een impliciet karakter en kreeg zij gestalte via de kerkelijke vormen. Daarmee vond een verschuiving binnen de traditie plaats. De taak van maatschappelijk geweten, die Heering de kerk had gesteld, had aanvankelijk een politiek karakter. Uitspraken werden weliswaar krachtens het gezamenlijke en persoonlijke geloof gedaan, maar in de vorm van een publieke uiting, een motie, protest, verklaring of oproep. In het verlengde hiervan had een oproep gepast aan de regering voor de gelijke behandeling van verschillende relatievormen. In 1986 echter kreeg de uiting van het maatschappelijk geweten gestalte in kerkelijke vormen: de kerkorde en de kerkdienst waarin de inzegening plaats had.

9.3.4 Een oproep tot herziening van de geloofsbelijdenis van 1940

In de hierboven geschetste ontwikkeling van een remonstrantse traditie van belijden valt op dat deze gestalte kreeg tegen de achtergrond van een grote oecumenische gezindheid. Dat blijkt uit de deelname van de remonstranten aan de nationale vrijzinnige samenwerking en aan de internationale oecumene van de Wereldraad van Kerken. Belangrijk is echter ook de interne oecumene. Achter het soms ferme optreden naar buiten ging een grote interne verdeeldheid schuil. De Algemene Vergadering sprak herhaaldelijk uit dat zowel het meer rechtse als het linkse in de Broederschap legitiem was. De Commissie tot de Zaken formuleerde een regel: Voor links werd als grens gesteld de evangelische grondslag en voor rechts de vrijheid en verdraagzaamheid.

Het oecumenische karakter van de RB noopte tot voortdurende bezinning op het eigen karakter. Hoenderdaal signaleert in de periode 1957-1978 een 'voortdurende fluctuatie van naar buiten en naar binnen gerichte onderwerpen. [...] Telkens wanneer de kerk in haar functie van maatschappelijk geweten ter sprake is geweest, komen er in volgende jaren weer onderwerpen ter tafel, die de structuur van de broederschap zelf nader beschouwen' (Hoenderdaal 1978: 25). Dat is naar zijn idee een principieel punt. Om als maatschappelijk geweten te kunnen functioneren is bezinning op de eigen identiteit noodzakelijk. 'Bezinning op het geloof en de geloofsgemeenschap en bezinning op de taak in de wereld [moeten] elkaar afwisselen' (Hoenderdaal 1978: 25).

Dat bleek ook in 1989 toen bij het afscheid van Jan Willem Nieuwenhuijsen als algemeen secretaris een aantal voordrachten werden gehouden over de belijdenis van 1940. Deze voordrachten werden gebundeld in Vlugschrift 2 onder de titel 'Voor God wil ik belijden' (Vlugschrift 1989). De scheidend algemeen secretaris was zelf een van de inleiders. Hij greep 'de verbreding en verdieping van het con-

ciliair proces [voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping]¹⁸ aan om het remonstrantse belijden ter sprake te brengen (Nieuwenhuijsen 1989: 3). In het conciliair proces kwamen oecumene en maatschappelijke betrokkenheid samen. Binnen de Wereldraad ontstond het inzicht dat geloofsbezinning en wereldproblematiek geen gescheiden domeinen zijn. Dat was ook het uitgangspunt van de remonstranten bij de bezinning op hun belijdende identiteit.

Nieuwenhuijsen zocht aansluiting bij deze ontwikkeling. Hij lichtte zijn oproep toe: betrokkenheid bij de oecumene en bij maatschappelijke kwesties krijgen gestalte krachtens het geloof. Velen meenden dat deze praktische inzet het eigenlijke belijden was. Het ging om daden en niet om het herhalen van oude belijdenissen of het opstellen van nieuwe. Nieuwenhuijsen wilde hier ver in meegaan, maar stelde ertegenover dat bij alle inzet soms bezinning nodig is op het eigen geloof en de identiteit van de geloofsgemeenschap namens welke men optreedt. De belijdenis van 1940 hielp daar niet langer bij. 'Ik kies mijn vertrekpunt voor het spreken over belijden niet in de openbaringsgeschiedenis, niet allereerst in het verhaal van God met de mensen. Ik kies mijn vertrekpunt in de naaktheid van de mens' (Nieuwenhuijsen 1989: 4). Een belijdenis is geen dogmatische bepaling van de geloofsinhouden van een geloofsgemeenschap, maar een uitdrukking van geloofsaamhorigheid en noodzakelijk in de tijd.¹⁹

Else Jan Kuiper kwam na Nieuwenhuijsen aan het woord. Hij onderscheidde ten aanzien van de noodzaak in de tijd een historisch en een actueel aspect van belijden. Beide moesten belicht worden om tot een goed begrip van een belijdenis te komen. Bij lezing en interpretatie van belijdenisteksten moeten de specifieke historische, sociale en culturele achtergronden in overweging genomen worden om ze als historische uiting te begrijpen. Echter, om de urgentie van het actuele belijden te begrijpen moeten deze externe omstandigheden ook weer vergeten worden. Een belijdenis is een uitspraak of een daad waar iemand zich op een moment in de tijd, in een concrete situatie toe gedrongen voelde. In de belang-

18. Het conciliair proces voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping is een oproep van de Assemblée van de Wereldraad van Kerken 1983 in Vancouver aan kerken en christenen. Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping zijn waarden waarvoor alle christenen werden geacht op te komen. 'Conciliair proces' is een complex begrip met verschillende connotaties. De eerste is oecumenisch in de zin dat de oproep gedaan wordt in de hoop dat inzet voor genoemde normen de verdeelde kerken bijeenbrengt. De tweede is een complicerende factor: in de Rooms-katholieke traditie is de aanduiding concilie gereserveerd voor (de eigen) officiële kerkvergaderingen, bijeen geroepen door de paus. In de derde plaats veronderstelt een concilie vooral verdeeldheid en het verlangen naar een oplossing daarvoor dan dat het een verbindend karakter heeft.

19. Met noodzaak in de tijd wordt bedoeld wat Magliano-Tromp zei in zijn rede voor de Algemene Vergadering van Beraad 2005 over een *status confessionis*: 'een zodanige toestand dat ware christenen zich genoodzaakt zien op te staan en luid en duidelijk uit te spreken waar zij pal voor staan - in de pregnante betekenis van die uitdrukking: het spreken van een woord als het stellen van een daad' (Magliano-Tromp 2005).

rijkste overeenkomst tussen de belijdenissen van 1621 en 1940 wordt zichtbaar hoe beide uiteindelijk samengaan: ze ‘ontstonden onder omstandigheden die het stempel droegen van oorlog en geweld’ (Kuiper 1989: 8).

Tegen deze achtergrond zei Kuiper drie dingen over de remonstrantse traditie van belijden. In de eerste plaats dat de waarde van een belijdenis relatief is. Zowel in 1621 als in 1940 werden verwachtingen gekoesterd van het uitbrengen van een belijdenis. Dat was echter in het besef dat een belijdenis op zichzelf nog niets oplost (Kuiper 1989: 9).

In de tweede plaats benadrukten de vroege remonstranten in de Voorrede van 1621 dat een belijdenis een tijdgebonden document is. Het is een plaatsbepaling van een gemeenschap op een moment in de tijd. Geloofsbelijdenissen hebben dus geen onveranderlijk gezag, maar zijn principieel herzienbaar. Er zijn dingen ‘die wij niet gewoon kunnen herhalen, omdat ze te veraf liggen, maar die we ook niet helemaal vergeten kunnen, omdat we er toch op de een of andere manier vandaan gekomen zijn en dat niet kunnen veranderen of loochenen’ (Kuiper 1989: 12). Daarmee is een belijdenis een aan tijd en plaats gebonden interpretatie van de geloofstraditie die van tijd tot tijd herzien moet kunnen worden, wanneer de omstandigheden daar om vragen.

In de derde plaats benadrukte Kuiper de relatie tussen tekst en daad. Een belijdenis is een contextuele uiting. Er zijn omstandigheden waarin het uitspreken van een tekst of het op schrift stellen van een belijdenis kan gelden als een daad. Er zijn echter ook omstandigheden waarin zwijgen of een daad stellen meer betekenis heeft dan een uitgesproken of neergeschreven tekst.

Kuipers opstel ging over de belijdenissen van 1621 en 1940. In 1994 werd in het verlengde hiervan door Kuiper in samenwerking met zijn opvolger Van Leeuwen de bundel *Als een vuurbaken* gepresenteerd (Kuiper & Van Leeuwen 1994). Deze bevatte, zoals de ondertitel zegt, ‘teksten over de functie van belijdenissen naar remonstrants inzicht’. De kerntekst was een nieuwe Nederlandse vertaling van de Voorrede tot de belijdenis van 1621. Kuiper noemde dat al een klassiek stuk naast de remonstrantie van 1610 (Kuiper 1989: 10).

9.4 Kanttekeningen bij ‘De beginselverklaring is geen belijdenis’

Na 1994 verschoof de aandacht naar de beginselverklaring van 1928. Tussen 1997 en 1999 werd in brede kring nagedacht over de houdbaarheid daarvan. De belangrijkste vraag die toen voorlag was of de basis -geworteld in het Evangelie van Jezus Christus- worden verbreed. In een Vlugschrift dat uitkwam in 1997 was een aantal voorstellen tot wijziging van de tekst uit 1928 opgenomen (Vlugschrift 1997). Op de Algemene Vergadering van Bestuur van 1999 echter werd de oor-

spronkelijke tekst in grote lijnen gehandhaafd.²⁰ Dat Vlugschrift *Beginsel-vast* (1997) laat opnieuw zien dat remonstranten nogal precies zijn in zaken die geloofsbelijdenissen betreffen.

Een drietal stellingen in de bijdrage van Mijnke Bosman aan dat Vlugschrift over het remonstrantse belijden onderstrepen dat. 1. Maatschappelijke betrokkenheid en inzet gaan boven het met de mond belijden van geloofswaarheden uit, al kan onder gegeven omstandigheden het belijden met de mond gelden als een daad. 2. Het is nuttig uit te spreken wat remonstranten in het geloof verbindt. Een gezamenlijke uitspraak doet overigens niets af aan ieders persoonlijke vrijheid van geloof en geweten. 3. Een gezamenlijke geloofsbelijdenis is een noodzakelijk symbool, alleen dat doet recht aan het feit dat de RB, zoals iedere kerk, een belijdende kerk is. Die belijdenis is echter niet de grondslag van de kerk, dat is de beginselverklaring. De beginselverklaring is dan weer geen belijdenis, want ‘de woorden ik geloof of wij geloven komen er niet in voor’ (Bosman-Huizinga 1997: 5).

Tjaard Barnard concludeert op grond van dit soort afwegingen dat de RB ondanks de geloofsbelijdenis geen belijdeniskerk is. Ze is een belijdende kerk, zoals de ondertitel van zijn proefschrift zegt (Barnard 2006: 11, 65, 440-1). Het belangrijkste argument hiervoor is punt 3. Bij de stelling dat de beginselverklaring geen belijdenis is, is echter een vijftal kanttekeningen te maken.

9.4.1 Kanttekeningen bij de status van de beginselverklaring

De eerste betreft de term beginselverklaring. Het onderscheid met de term belijdenis is minder groot dan in genoemd argument wordt gesuggereerd. Zo werd bij wijziging van de status van artikel 1 in 1928 de keuze voor beginselverklaring gerechtvaardigd met een beroep op de ‘belijdenis of verklaring’ (*confessio sive declaratio*) van 1621 (Barnard 2006: 379). Daarmee werd, zij het weinig nadrukkelijk, opnieuw aansluiting gezocht bij het vroeg-remonstrantse belijden.

Bovendien werden, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, de belijdende vrijzinnige teksten van de V.C.S.B. uit 1927 en de CC uit 1931 ook beginselverklaringen genoemd. Er werd in die tijd wel een onderscheid gemaakt tussen de termen beginselverklaring en geloofsbelijdenis, maar dat had te maken met de vraag of geloven in formules te vangen is. De CC meende van niet en koos daarom voor beginselverklaring (Hoenderdaal 1989: 213). Dat deed niets af aan het belijdende karakter van die teksten. In dat kader geldt dat de remonstrantse beginselverklaring een bewuste stap is in de richting van een meer belijdende identiteit.

20. Appendix 4.2

Ten slotte bestond in 1928 nog niet het onderscheid zoals remonstranten dat maakten in 1997 en nog altijd maken. Daarvoor moest in 1941 een geloofsbelijdenis worden aanvaard naast de beginselverklaring van 1928.²¹

9.4.2 Symbool van een heroriëntatie op het geloof

De tweede kanttekening betreft de heroriëntatie op het geloof waarvoor de beginselverklaring symbool staat. Het uitgangspunt van artikel 1 is in 1879 een eigen maatschappelijk domein –het godsdienstig leven – waarin de RB een taak ziet voor zichzelf. In 1928 maakte die doelstelling plaats voor een beginsel, waar de taak in de samenleving uit voortvloeide. Noordhoff becommentarieerde dit onderscheid als volgt: 'In het eerste geval wordt het doel onmiddellijk als het samenbindende gesteld; het doel is het wezen eener gemeenschap. In het tweede geval wordt in de doelomschrijving verwezen naar het beginsel; dus is hier het beginsel het wezen der gemeenschap, en daarvan is het doel geheel afhankelijk. Hier is inderdaad een scherpe tegenstelling. In het eerste geval is de blik gericht naar voren, naar het einddoel, naar hetgeen moet worden bevorderd; in het tweede naar de inwendige kern, naar de gegeven opdracht, naar hetgeen moet worden verwezenlijkt' (Noordhoff 1933: 82). Daarmee werd de beginselverklaring in 1928, hoewel de woorden 'ik geloof' of 'wij geloven' er niet in voor kwamen, tot een uitdrukking van wat de remonstranten in geloof verbond. Op grond van die geloofsverbondenheid noemden zij zich een geloofsgemeenschap.

9.4.3 Geloven als kennis, instemming en vertrouwen

De derde kanttekening betreft de aard van dat geloven. Dat de beginselverklaring alleen uitspreekt dat remonstranten zich verbonden weten als geloofsgemeenschap, zonder toe te lichten wat dat geloof behelst, is een terugkerend argument om de beginselverklaring geen belijdenistekst te noemen. Geloven is echter in relatie tot belijden en belijdenissen geen eenduidig begrip. Er zijn in die relatie drie aspecten te onderscheiden: kennis, instemming en vertrouwen (Pelikan 2003: 46). Kennis staat voor geloofsinhouden zoals ze overgeleverd, overgedragen en uitgedragen worden. Instemming staat voor het aanvaarden en onderschrijven van die geloofsinhouden. Deze beide aspecten hebben een zeker objectief of formeel karakter. Vertrouwen echter is subjectief en representeert het persoonlijke geloven. In klassieke opvattingen van belijden richt het persoonlijke geloven zich

21. Pas in de kerkorde van 1950 en 1989 werd opgenomen dat de Remonstranten een beginselverklaring en een belijdenis kenden. Dat is de inzet van de vraag naar de verhouding tussen beide (Van Leeuwen 2006a: 23).

naar de overgeleverde geloofsinhouden en onderschrijft het ze. De subjectieve dimensie van het vertrouwen echter maakt dat ze niet samenvallen.

Bij de beginselverklaring staat het element van de instemming voorop. In haar bijdrage in het vlugschrift *Beginsel-vast* schrijft Mijnke Bosman-Huizinga: "Theoretisch kan iedereen er ja en amen op zeggen: het heeft weinig zin protest aan te tekenen tegen een zelfdefinitie van een geloofsgemeenschap [...]. Niemand zal het in zijn hoofd halen om bezwaren te maken tegen een sportvereniging die als doelstelling omschrijft dat zij getrouw aan haar beginsel van sportiviteit wil voetballen. Waarom zou men dat wel doen bij een geloofsgemeenschap? Toch gebeurt er iets van groter belang dan geen bezwaar maken tegen een zelfdefinitie, als iemand van harte ja en amen zegt op de beginselverklaring [...] geeft men te kennen mee verantwoordelijk te willen zijn voor de verworteling van de geloofsgemeenschap der remonstranten in het evangelie en voor haar streven om getrouw aan haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid God te dienen. [...] Het instemmen zegt iets over degene die instemt" (Bosman-Huizinga 1997: 5-6).

Daarmee is ook het aspect van het vertrouwen aan de orde. Dat richt zich echter niet op overgeleverde geloofsinhouden, maar in de eerste plaats op de geloofsgemeenschap waaraan men zich door instemming met de geloofsgemeenschap verbonden heeft. Eric Cossee onderscheidt drie taken van de geloofsgemeenschap: het 'delen van elkaars overwegingen, inzet voor de gemeente in al haar gedingen en verantwoordelijkheid voor "haar taak in de wereld en haar noden"' (Cossee 1997: 22). Het delen van elkaars overwegingen komt bij uitstek tot uiting in het kringenwerk, waarvan de frequentie en variatie in remonstrantse gemeenten groter is dan in veel andere kerken (Cossee 1997: 23). De inzet voor de gemeente komt vooral tot uitdrukking in de openheid van de geloofsgemeenschap. Er zijn vele manieren om betrokken te zijn en er bestaat, met uitzonderingen van formele regels rond organisatie en bestuur, geen onderscheid. 'Allen vallen onder het pastoraat van de gemeente en kunnen aan al haar activiteiten deelnemen' (Cossee 1997: 24). Het punt van de verantwoordelijkheid verwijst naar liturgie en diaconie, als dienst aan de samenleving en dienst aan de gemeenschap (Cossee 1997: 24-5).

Opvallend is dat alle drie de taken een praktisch karakter hebben. Een remonstrant stemt daarmee niet in met een geloofopvatting, maar dat maakt het lidmaatschap verre van vrijblijvend. Bij alle geloofsvrijheid wordt er op het praktische vlak qua inzet het nodige verwacht. Negatief gezegd gaat hier op wat Heine Siebrand er regelmatig over zegt: van remonstranten wordt nauwelijks iets verwacht als het gaat om wat er wel of niet geloofd moet worden, er wordt echter des te meer verwacht als er wat gedaan moet worden. Hierin komt tot uitdrukking dat remonstrants geloven minder een 'overtuigd zijn van bepaalde geloofsinhouden' is dan een levensstijl die gegrond is in deelname aan en gezamenlijke

inzet voor de geloofsgemeenschap. Het aspect van vertrouwen bestaat in de vertrouwde omgeving die de verschillende geloofsgemeenschappen bieden.

9.4.4 Het bindende karakter van de beginselverklaring

De vierde kanttekening ligt in het verlengde daarvan en betreft het bindende karakter van de beginselverklaring. Dat is kenmerkend voor veel geloofsbelijdenissen: ze hebben een bindend karakter voor wie toetreedt tot de gemeenschap waarvoor de betreffende geloofsbelijdenis de functie van grondslag heeft. In tegenstelling tot dergelijke geloofsbelijdenissen wordt in de beginselverklaring nauwelijks iets genoemd wat bindend is. Het is een 'bindend document, waarin het individu grote vrijheid wordt gelaten' (Bosman-Huizinga 1997: 5). Wat betreft het kenniselement ligt het zwaartepunt bij het persoonlijk geloven. Dat komt tot uitdrukking in het feit dat het ondertekenen van de beginselverklaring bij toetreding als lid in de meeste gevallen gepaard gaat met het schrijven van een persoonlijke geloofsbelijdenis. Toch is ook in de beginselverklaring het kenniselement niet geheel afwezig. Het is bijzonder bondig geformuleerd als 'geworteld in het evangelie van Jezus Christus'. Deze aanduiding wil gestalte geven aan de overtuiging van een organische vergroeiing van de geloofsgemeenschap, door de tijd heen, met het leven en sterven van Jezus en de gedachte van een continuïteit tussen Jezus' missie en die van de RB (Barnard 2006: 380).

9.4.5 Het descriptieve karakter van de beginselverklaring

De vijfde en laatste kanttekening ligt in het verlengde van het feit dat de beginselverklaring vooral beschrijft wie de remonstranten (willen) zijn en veel minder wat zij geloven. Dat beschrijvende karakter geldt alle belijdenissen in de remonstrantse traditie. Dat volgt uit de remonstrantse verhouding tot belijdenissen, die overigens geen remonstrants privilege is. Een belijdenis ontleent zijn bindende karakter niet aan de inhoud van de tekst, maar aan de wijze waarop met de tekst omgegaan wordt. Zo kan ook een geloofsbelijdenis die begint met de woorden 'ik geloof' of 'wij geloven' een sterk descriptief karakter hebben. Het gold in ieder geval voor de confessie van 1621 (Kuiper 1989: 9). Net zo makkelijk als men tegen de zelfdefinitie van een kerkgenootschap ja en amen kan zeggen, kan men dat tegen de definitie van een persoonlijk of gezamenlijk geloof. Het onderscheidende kenmerk voor het gezag van een belijdenis ligt in de wijze waarop een belijdenis aanvaard wordt en in de verhouding tot de tekst die mensen kiezen. Voor een beginselverklaring ligt dat niet anders. In de context van de remonstrantse traditie van belijden heeft de verhouding vooral een praktisch karakter en de focus is op de geloofsgemeenschap gericht en, zoals gezegd, niet in de eerste plaats op de inhoud van een gezamenlijk geloof.

9.5 Gedifferentieerd confessionalisme

Op grond van deze vijf kanttekeningen zou de beginselverklaring een geloofsbelijdenis genoemd kunnen worden. Het is dan een geloofsbelijdenis die uniek is in zijn soort. In de verschillende delen van *Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition* (Hotchkiss & Pelikan 2003) is geen belijdenis te vinden die ook maar enigszins lijkt op deze tekst. Alle teksten zijn omvangrijker en, belangrijker nog, zijn in de eerste plaats een verwoording van de inhoud van het geloof. Wanneer dat de bepalende criteria zijn, zou de beginselverklaring geen geloofsbelijdenis zijn.

Er valt over dit dilemma echter meer te zeggen. In de eerste plaats heeft het onderscheid meer een praktisch dan een principieel karakter. Het spreken over geloofsbelijdenis en beginselverklaring als twee teksten met een verschillende functie en betekenis is onder remonstranten volkomen geaccepteerd. Maar in het spreken over beide teksten valt overigens eerder de nauwe betrekking tussen beide op dan het onderscheid. Dat komt bijvoorbeeld naar voren in het argument op grond waarvan gesproken wordt van een belijdende kerk: ‘de RB kent een belijdenis, maar die is niet de grondslag van het kerkgenootschap. Dat is de beginselverklaring, maar dat is geen belijdenis.’

Op grond van dit argument kan de beginselverklaring, met een toespeling op het begrip antitraditie, wel een aconfessie of geen-belijdenis worden genoemd. Daarmee representeert deze tekst een stroming binnen de remonstrantse traditie die kritisch is over belijden als zodanig. Deze kritiek heeft haar wortels tot in de periode dat in remonstrantse kring voor het eerst werd nagedacht over een eigen belijdenis. Dat het kritisch bezien van belijdenissen een uitdrukking krijgt in een confessionele tekst is een kenmerkende remonstrantse paradox die een voorloper heeft in de Voorrede tot de belijdenis van 1621.

In de tweede plaats doet de stelling ‘de beginselverklaring is geen geloofsbelijdenis’ denken aan de tekst op een schilderij uit René Magritte’s serie *La Trahison des Images*. Het schilderij is een realistische afbeelding van een pijp waaronder geschreven staat *Ceci n’est pas une pipe*. In de serie schilderijen problematiseert Magritte de in het dagelijks leven vanzelfsprekende relatie tussen voorstelling en werkelijkheid. Hier is een parallel aanwijsbaar met de beginselverklaring en uiteindelijk ook met belijdenissen. Net zoals de afbeelding op het schilderij geen pijp is, is de remonstrantse beginselverklaring geen belijdenis. Dat geldt ook voor de remonstrantse geloofsbelijdenis. Als uitdrukking van gezamenlijk geloven kan die niet in de plaats treden van het persoonlijke belijden. Ook voor een persoonlijke geloofsbelijdenis geldt *in extremis* hetzelfde. Daarmee is de beginselverklaring een symbool van de remonstrantse overtuiging dat geen tekst ooit in de plaats kan treden van de actualiteit van het persoonlijke of gezamenlijke ‘geloven in het hart en belijden met de mond’ (Romeinen 10, 9-10).

In de derde plaats heeft de beginselverklaring alleen betekenis in de context van het remonstrantse confessionalisme. Daarmee is de vaststelling dat de RB een confessionele kerk is belangrijker dan de enkele vraag of de beginselverklaring een geloofsbelijdenis is. Dat remonstrantse confessionalisme kent een eigen patroon waaraan opvalt dat het een gedifferentieerd confessionalisme is. Voor de duidelijkheid worden de onderdelen daarvan hier genummerd onder elkaar gezet.

1. Er is de functie van de beginselverklaring als grondslag van het kerkgenootschap.
2. Er is de geloofsinhoudelijke structuur van de geloofsbelijdenis waartoe remonstranten zich kunnen verhouden.
3. Er is de persoonlijke geloofsbelijdenis als een verwoording van het eigen geloven en de verhouding tot remonstrantse traditie.
4. Er is er het praktische geloven in geloofsgemeenschap, dat als object bij uitstek van het gezamenlijke geloven in eigenlijke zin gestalte krijgt.

Dit gedifferentieerde confessionalisme is niet de uitkomst van doelgericht beleid. Eigenlijk valt ook niet goed na te gaan op welk moment het in zijn huidige vorm precies gestalte kreeg. De eerste keer dat het daadwerkelijk aanwijsbaar was, was in het Vlugschrift over de beginselverklaring (Vlugschrift 1997), waarin nadrukkelijk wordt gereflecteerd over de status van de beginselverklaring in relatie tot de remonstrantse geloofsbelijdenis. Het gedifferentieerde remonstrantse confessionalisme houdt een modernisering in van de remonstrantse traditie van belijden.

